

LITERATURA:

¹ Može se dobiti od pisca.

Mihailo F. PROTIC

Serbian Scientific Society for History of Health Culture, Beograd

JOVAN PAČU, M. D. AND OUR KNOWLEDGE ABOUT HIS MEDICAL AND MUSICAL WORK

The life of Jovan Paču, M. D. and our knowledge about his medical and musical work are described in the present paper.

(Rad je Uredništvo primilo 20. IX 1985. god.)

Original scientific paper
UDC 614.253+355.72''+''

Danilo LABUDOVIĆ i Dragoljub DIVLJANOVIĆ

Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture Srbije, Beograd

UČEŠĆE DR VUKAŠINA MARKOVIĆA U OSLOBODILAČKIM RATOVI MA NAŠIH NARODA*

Odabrali smo dr Vukašina Markovića, kao jednu veoma interesantnu istorijsku ličnost sa kojom bi hteli bliže upoznati istoričare zdravstvene kulture naših naroda. Iz bogate političke i revolucionarne prošlosti ove ličnosti, odabrali smo za detaljnije naše interesovanje njegovo učešće kao lekara — dobrovoljca u oslobodilačkim ratovima naših naroda 1912. i 1914. god. Ne manje interesovanje privuklo je i njegovo angažovanje na organizaciji zdravstvene i sanitetske službe u novooslobođenim krajevima u Crnoj Gori, zatim lekarska praksa po povratku u domovinu 1921. god. u Podgoricu (Titograd), kao i rad u Moskvi posle Oktobarske revolucije, kada se bavio lekarskom praksom. Bio je poznat i kao armijski lekar na ruskom (zapadnom) frontu, po povratku 1916. god. iz Albanije, kuda je odstupio sa srpskom vojskom. Sve ovo, kao i mnoge druge pojedinosti, privukle su našu pažnju i interesovanje za ovom životno bogatom ličnošću, koja se retko sreća u istoriji naših naroda.

Zato ćemo vas detaljnije upoznati sa životom i radom dr Vukašina Markovića i njegovim učešćem u oslobodilačkim ratovima naših naroda, a što je i cilj ovog referata.

Ovaj poznati revolucionar rodio se u Stijeni Piperskoj (Titograd), 12. VIII 1874., a umro u Kujbiševu (SSSR) 1943. godine. Osnovnu školu pohađao je u Drezgi (Piperi) i Podgorici (Titogradu) a nižu gimnaziju u Jagodini i Harkovu, gde se upisuje u Duhovnu akademiju (u rangu više gimnazije) a po završetku iste na Medicinski fakultet 1905. godine. Po završetku studija 1909. godine, pokušao je da se vrati u Crnu Goru, ali mu to nije dozvoljeno, pa se posle povratka iz Srbije i učešća u I balkanskom ratu upisuje na Veterinarski fakultet i diplomira 1914. godine.

U jednim podacima stoji da je 1892. godine otišao za Moskvu a potom za Petrograd (Lenjingrad), da je 1900. godine učestvovao u radu socijaldemokratskih radničkih kružooka (2) i da se posle 1903. godine opredeljuje za boljševike (2).

* Saopšteno na 28. naučnom sastanku Saveza naučnih društava za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije u Herceg Novom 5-7 X 1978. god.

U drugim izvorima stoji da se u toku studija aktivno bavio politikom i da je za člana ruske Socijaldemokratske partije primljen 1904. godine i da iste prilazi boljševicima. Da je zbog političke aktivnosti i učešća u revoluciji 1905. godine bio hapšen i proganjan (1).

U to vreme u Crnoj Gori plamte ustavne borbe i on nastoji da se upozna i učestvuje u političkom životu i događajima. U pismima knjazu Nikoli nastoji da ga privoli na donošenje ustava* i demokratizaciju zemlje ali sva ova njegova nastojanja nisu urodila plodom, jer je knjaz svoj apsolutizam opravdavao potrebama za sredivnjem zemlje u posleratnim prilikama**, nailazeći pri tom na podršku svoje kamarile i jednog dela privrednih i političkih krugova (3). Knjaz je koristio svoje nesumljive zasluge koje je imao u spoljnoj i unutrašnjoj politici, posebno velike uspehe u oslobodilačkom ratu 1876—1878. godine***, uživajući uz to i veliku naklonost Rusije, pa je u prvo vreme, naročito posle Berlinskog kongresa, mogao relativno lako da parališe svaki uticaj opozicije. Ipak opozicioni pokret postaje sve jači, oštiji i masovniji, tako da posle reformi 1902. godine, knjažev apsolutizam počinje da gubi svaku društvenu osnovu.

Pogoršani odnosi sa Rusijom, sve veći njen oslonac na Srbiju i njene radikalske prvake (3) u politici na Balkanu, demokratske reforme u Srbiji posle majskog prevrata, uticale su na opozicione krugove i na pojačanu borbu protiv apsolutizma knjaza Nikole. Knjaz počinje i sam da to uviđa i da se odlučuje na uvođenje ustava. Crna Gora sa apsolutističkim režimom znatno gubi ugled među jugoslovenskim kulturnim, javnim i političkim ljudima u zemlji i inostranstvu, naročito zbog svog stava prema pitanju ujedinjenja i jugoslovenstva. Pod uticajem ustavnog pokreta u Rusiji, knjaz je primoran na popuštanje i donošenje ustava.

Sva ova i mnoga druga zbivanja uticala su na aktivnu podršku opozicionim i demokratskim snagama ondašnje Crne Gore od strane

* Izbori za ustavotvornu skupštinu održani su novembra 1905. godine i bili su javni. Za izradu ustava uzet je srpski namesnički ustav iz 1869. g. Proglašena je nasledna ustavna monarhija sa narodnim predstavništvom. Dolazi do političke diferencijacije i grupisanja snaga i zaoštavanja političkih borbi. Stvaraju se dve stranke: klubaši — opoziciona i pravaši — knjaževa stranka ili prava narodna stranka. Prva — narodna stranka bila je za ujedinjenje.

** Mirovnim ugovorom u Berlinu 1878. godine Crna Gora je udvostručila svoju teritoriju, dobila pogodne poljoprivredne površine, što je imalo veliki privredni uticaj na razvitak zemlje. Dobila je nekoliko gradova: Nikšić, Podgoricu, Spuž, Kolašin, Bar i Ulcinj i na taj način rešila problem prenaseljenosti. Odredbama mirovnog ugovora utvrđene su granice Crne Gore, a nizom klauzula položaj i prava crnogorske manjine odnosno državljanina u Turskoj i imovinska prava Porte i njenih državljanja u Crnoj Gori (3).

*** Položaj Crne Gore kao države nije bio utvrđen formalnim međunarodnim ugovorima sve do 1878. godine.

Po jednom shvatanju, Crna Gora smatrana je vazalnom turskom pokrajinom, gledište zasnovano da suverenitet Porte nad Crnom Gorom nije bio prekinut nikakvim formalnim međunarodnim ugovorom. Po drugom, Crna Gora imala je u tom periodu faktičnu međunarodnu nezavisnost.

Uspešnim završetkom oslobodilačkih ratova od 1876—1878. godine Crna Gora dovedena je u povoljan međunarodni položaj, jer joj je Sanstefanskim mirom bila priznata međunarodna nezavisnost, a teritorija uvećana za 10.000 km².

Berlinskim kongresom utvrđeno je međunarodno priznanje Crne Gore, pošto zapadne sile nisu priznale Sanstefanski ugovor.

dr Vukašina Markovića, kome posle završetka medicinskih studija, zbog te aktivnosti i otvorenog angažovanja kod knjaza Nikole, nije bio dozvoljen povratak u Crnu Goru.

I balkanski rat dr Vukašin Marković koristi da, kao rodoljub koji je voleo svoju zemlju i svoje narode, učestvuje kao lekar dobrovoljac u oslobodilačkom ratu svoje zemlje ispod turskog ropstva* a zatim, da pokuša da se nađe u Crnoj Gori i da, kao izgrađen marksist i poznat revolucionar, učestvuje u političkom životu i zbivanjima svoje uže domovine. Istovremeno je nameravao da pomogne oslobodilačkoj i pravednoj borbi ostalih balkanskih naroda protiv turske vlasti i njenog nacionalnog i feudalnog jarma.

Dr Vukašin Marković se javlja za lekara-dobrovoljca odmah po izbijanju I balkanskog rata 1912. godine. Po dolasku u Srbiju, od strane srpske komande bio je raspoređen za vojnog lekara u Prvoj srpskoj armiji i sa njom je nastupao ka Skoplju i Ovčem Polju, učestvovao u bitci kod Kumanova u kojoj su turske snage potučene. Ojačana Prva srpska armija nastavila je nastupanje ka Bitolju i sredinom novembra (16—18.) 1912. godine vođena je bitka sa Vardarskom turskom armijom kod Bitolja, u kojoj je ova armija ponovo potučena od Prve srpske armije i morala je da odstupi za Albaniju. U svim ovim bitkama učestvovao je kao vojni lekar — dobrovoljac i dr V. Marković. Ovim se bile izvršene operacije srpske vojske u Makedoniji u cilju njenog oslobođenja a samim tim i I armije u tzv. prvom periodu I balkanskog rata — do primirja — 3. XII 1912. godine. Ove prilike se nisu izmenile ni kasnije, do završetka rata — u tzv. drugom periodu (od završetka primirja do završetka rata).

Ovo smo izneli da bi mogli da pratimo učešće dr V. Markovića u ovoj armiji u kojoj je bio raspoređen po dolasku u Srbiju kao vojni lekar i da bi mogli da približno odredimo vreme kada je srpska komanda mogla da ga pošalje u Sandžak a zatim u oslobođeno Plevlje od strane crnogorske vojske, da bi pomogao crnogorskim zdravstvenim organima u organizovanju zdravstvene službe. Najverovatnije je da bi ovo moglo biti pri zaključenju primirja, kada njegova pomoć u sanitetu I srpske armije nije bila neophodna a crnogorskim zdravstvenim organima nužna. Istovremeno to je bila i prilika da mu se omogući susret sa crnogorskom vojskom, političarima i jednomišljenjacima i za odlazak kod svojih na viđenje u Pipere.

Interesantno je nešto reći i o učešću Crne Gore u I balkanskom ratu. Narod je ušao u ovaj rat sa velikim oduševljenjem i visokim moralom i zato je Crna Gora prva objavila rat Turskoj (8. X 1912. g.). Vojna snaga bila je 4 divizije, sa ukupno 33.000 vojnika. Pored Istočnog, Pri-

* Prvi balkanski rat predstavljao je poslednju fazu u oslobodilačkoj borbi balkanskih naroda protiv turskih vlasti odnosno osmalijske imperije. Po svom rezultatu on prelazi uže balkanske okvire i predstavlja „jednu kariku u lancu svetskih događaja koji označavaju kraj srednjevekovlja u Aziji i Istočnoj Evropi“ (Lenjin).

Prvi balkanski rat (oktobar 1912. — maj 1913. godine) vodile su protiv Turske Srbija, Crna Gora, Grčka i Bugarska. Stvoren je bio Balkanski savez. Crna Gora je prva stupila u rat sa Turcima (8. X 1912. g.).

morskog i Zetskog postojao je i Tarski odred* koji se prikupljao na Jerzerima radi nastupanja ka Plevljima. Tarski odred ušao je u Plevlja 28. oktobra 1912. godine a u oslobođenju grada učestvovala je i srpska javorska brigada — obezbeđujući nastupanje Tarskog odreda prema Plevljima sa severoistočne strane.

Ovaj podatak smo naveli jer je povezan sa ličnošću i učešćem dr V. Markovića u ovom periodu u organizovanju zdravstvene službe u oslobođenim Plevljima i za njegov pokušaj da se prebaci preko stare crnogorske granice za Podgoricu (Titograd) i rodno mesto.

Iz napred navedenih podataka se vidi da su Plevlja oslobođena krajem oktobra 1912. godine od strane crnogorske vojske uz pomoć srpske javorske brigade, a pošto je I srpska armija sredinom novembra potukla Vardarsku tursku armiju kod Bitolja i ova se povukla za Albaniju, čime su operacije ove armije bile praktično završene, postoji velika verovatnoća da je tada dr V. Marković prekomandovan za Sandžak a zatim stavljen na raspolaganje crnogorskoj vojsci odnosno sanitetu i zdravstvu za rad u oslobođenim Plevljima kao što smo to napred naveli. Izgleda da se on zadržao u Plevljima sve do završetka I balkanskog rata (maja 1913. godine) a možda i duže, jer o tome nema podataka. Stoji u biografskim i drugim podacima da se po završetku I balkanskog rata i neuspelog pokušaja prebacivanja odnosno odlaska za Crnu Goru ponovo vratio za Rusiju (1, 2, 7).

U I svetskom ratu u odbrani slobode svojih naroda od austro-ugarske, nemačke i bugarske okupacije — ponovo se javlja za lekara dobrovoljca i dolazi u Srbiju već na početku rata**. U podacima stoji da je raspoređen u Šumadijsku a zatim u Sandžačku diviziju za vojnog lekara. Učestvovao je sa ovim divizijama u svim ratovima u toku 1914. i kasnije***. Nalazeći se u neposrednoj blizini Plevlja pokušao je ponovo da dobije dozvolu za odlazak u Podgoricu (Titograd) i svoje rodno mesto, ali su sva ova njegova nastojanja bila uzaludna. Prilikom kraćeg zadržavanja u Plevljima, gde je imao i stekao za vreme svog ranijeg boravka u

* Crna Gora u I balkanskom ratu imala je 12.000 poginulih, umirlih i ranjenih. Dobila je u Sandžaku i Metohiji 5.000 km² teritorije sa varošima: Plevlja, Bijelo Polje, Berane, Peć, Dakovica, Rožaje, Plav, Gusinje, Tuzi i deo Skadarskog jezera. Skadar je pod pritiskom velikih sila morala da napusti (3).

** I svetski rat — tokom 1914. g. u Evropi su obrazovana tri fronta: zapadni — na kome su vođene borbe između nemačke s jedne i francuske, belgijske i engleske vojske s druge strane; istočni — na kome su se ruske snage sukobile sa austro-ugarskim i nemačkim i balkanski front (6).

*** Cerska bitka — bila je prva operacija i pobeda srpske vojske i Atante nad Centralnim silama (austro-ugarskim, nemačkim i bugarskim).

Po završetku ove bitke na zahtev saveznika srpska vojska je prešla u ofanzivu sa I armijom preko Save u Sremu, kako bi na taj način bilo onemogućeno austro-ugarskoj vojsci da sa Balkana povuče snage na ruski front. Ove snage I srpske armije ušle su 30 km u neprijateljsku teritoriju, ali su se morale povući zbog ofanzive na Drini (5).

Uz pomoć Užičke i Crnogorske vojske druga ofanziva neprijatelja je zaustavljena a srpska vojska, zbog nedostatka municije i drugih razloga, morala se povući na nove odbrambene linije (Varovnica, Kosmaj, Rudnik, Gornji Milanovac i Ovčarsko-kablarska klisura). Beograd, Valjevo i niz drugih gradova su napušteni. Ova bitka nazvana je bitka na Drini, jer su vođene najkrvavije borbe u I svetskom ratu (4). Zatim je došla protiv ofanziva i druga pobeda u Kolubarskoj bitci u I svetskom ratu (4).

I balkanskom ratu dosta poznanika, prijatelja i jednomišljenika, bio je uhapšen i od strane crnogorskih vlasti optužen kao zaverenik protiv kralja Nikole. Posle nekoliko dana je pušten i „zamoljen“ da napusti crnogorsku teritoriju.

U drugoj polovini 1915. godine, ulaskom Bugarske na strani Centralnih sila i u rat protiv Srbije, srpska vojska u nemogućnosti da se odupre koncentričnim udarima nadmoćnijih neprijateljskih snaga, počinje povlačenje preko Kosova i Albanije za Jadransko more. Crnogorska vojska joj je svojim snagama i žilavim borbama štitila ostepnicu (6).

Pošto je Srbija pregažena, austro-ugarske snage napale su Crnu Goru i po zauzimanju Lovčena i Cetinja, prvom polovinom januara 1916. godine, prodrle u severnu Albaniju. Savezničke snage nisu uspele da osiguraju povlačenje srpske vojske dolinom Vardara (6).

Dr Vukašin Marković se vratio u Rusiju posle povlačenja sa srpskom vojskom preko Kosova i Albanije iz jedne od luka na Jadrano (verovatno iz Drača) u prvoj polovini 1916. godine. Po povratku postavljen je za armijskog lekara na ruskom frontu. Oktobarska socijalistička revolucija zatiče ga na frontu. Kao stari revolucionar i komunista — boljševik, učestvuje početkom 1918. godine u organizovanju Crvene armije i njenih jedinica i u borbama i istih tako da ubrzo postaje komesar a zatim komandant bataljona, a nešto kasnije, u 1918. godini, na jugu Rusije i komesar brigade. Početkom 1919. godine postaje komesar jedne proslavljene divizije u borbi protiv stranih sila* koje su otpočele otvorenu vojnu intervenciju protiv mlade sovjetske republike. Za sve to vreme isticao se hrabrošću i umešnošću u komandovanju. Ipak, zbog ličnog sukoba sa komandantom divizije morao je da napusti front, Crvenu armiju i da se vrati u Moskvu. Po povratku u Moskvu se posvećuje svom lekarskom pozivu i uglavnom se njime bavi sve do završetka revolucije. Kratko vreme bio je partijski radnik na teritoriji Mongolije, ali se ubrzo vraća u Moskvu, jer mu kontrarevolucionari ubijaju celu porodicu.

Prema enciklopedijskim podacima bio je rukovodilac jugoslovenske grupe RSDRP(b) i redaktor njenog organa „Sovjetska revolucija“. Avgusta 1918. godine postaje predsednik Odeljenja Južnih Slovena pri Komesarijatu nacionalnosti a zatim je od 1919. godine radio u Komiterni na balkanskim pitanjima (2).

Posle gubitka cele porodice doživljava živčani slom i u toku poslednje godine boravka u SSSR-u živčano oboli. Mučen nostalgijom i nabujalim uspomenu na domovinu, iako odvratan od prijatelja i partijskih drugova — starih boljševika, napušta Moskvu 1921. godine i preko severne Evrope i Pariza dolazi u Beograd, gde je odmah bio uhapšen i mučen a zatim proteran za Podgoricu (Titograd). Ovde se izvesno vreme bavi lekarskom praksom, ali da bi izbegao ponovno hapšenje i mučenja, morao se povući u ilegalnost a zatim u odmetništvo od ondašnjih vlasti, protiv kojih se otvoreno borio i učestvovao u živoj propagandi protiv nenarodnog režima i nacionalnog ugnjetavanja. Svojom bor-

* Proletersku revoluciju, delo velikog Oktobra, nisu mogli uništiti pokušaji razbuktavanja građanskog rata i kontrarevolucije, kao ni dugotrajna intervencija do 1922. godine od strane Engleske, Francuske, Japana, Amerike, Čehoslovačke i dr.

bom stekao je veliki ugled i autoritet kao i uticaj u narodu i među prijateljima i poznanicima i jednomišljenjacima, pa ga je narod čuvao i od milošte nazvao „Orao na Janiku“. U odmetništvu je proveo više od dve godine.

Posle prijavljivanja vlastima, marta 1924. godine, bio je uhapšen i sproveden na Cetinje radi suđenja. Zbog velike popularnosti u narodu, nastojali su da ga oglase neuračunljivim, zbog čega ga šalju u Šibenik na posmatranje, odakle je uskoro vraćen kao zdrav. Partijska organizacija mu omogućava, aprila 1925. godine, bekstvo iz zatvora i, ilegalnom vezom, prebacuje ga u Austriju. U Beču je bio prepoznat i uhapšen. Jugoslovenske vlasti su tražile njegovo izručenje, ali ga, kao sovjetskog građanina, austrijske vlasti prebacuju u Sovjetski Savez. Po povratku u SSSR nije više imao neku važniju političku ulogu. Zdravstveno oronuo, živio je povučeno u Moskvi. Za vreme rata bio je na lečenju u jednom sanatorijumu u Kujbiševu, gde je umro 1943. godine.

Dr Vukašin Marković je bio jedan od prvih lekara Crne Gore a svakako prvi diplomirani veterinar. Pada u oči da je on bio nepoželjan kao lekar i veterinar u oba rata vojnoj i civilnoj službi Crne Gore i da ga je kao lekara dobrovoljca prihvatila ondašnja parlamentarna i demokratska Srbija. To isto je doživio i posle završetka medicinskih studija 1909. godine i pri svakom drugom pokušaju da dobije dozvolu za ulazak na teritoriju Crne Gore za vreme I balkanskog i I svetskog rata. Samo zato što nije bio na strani knjaza kasnije kralja Nikole i što se otvoreno borio za uvođenje ustavnih reformi u zemlji i slao oštra pisma knjazu, bio je nepoželjan.

U romansiranoj biografiji¹ opisan je život i rad ovog revolucionara, ali u njoj, kao i u drugim izvorima, nedostaju mnogi podaci i pojedinosti koje bi nas, kao istoričare zdravstvene kulture naših naroda, više (i detaljnije) interesovale nego možda neki drugi obilniji podaci koje sretamo u navedenim izvorima. Kao marksist i revolucionar, dugogodišnji političar i internacionalist, dr Vukašin Marković bio je upoznat sa nacionalnim pitanjem svoje zemlje i balkanskih naroda, zalagao se za ujedinjenje i za pravilno rešavanje nacionalnog pitanja u državi SHS, po povratku iz SSSR. Mi smatramo da je malo poznat u našoj stručnoj javnosti kao lekar i veterinar i jedan od prvih vojnih lekara u oslobodilačkim ratovima naših naroda koji je uvek rado dolazio u svoju zemlju i stavljaio se na raspolaganje svojim narodima kao stručnjak i iskusan zdravstveni radnik i organizator vojno-sanitetske službe. Zato smatramo da i dalje treba proučavati njegov život i stručni rad.

LITERATURA:

- ¹ Jovanović J., *Orao na Janiku*, romansirana biografija dr. V. M., Kosmos, Beograd, 1963. — ² Enciklopedija Jugoslavije, knj. 6., str. 27., Zagreb, 1963. — ³ — Grupa pisaca, *Istorija države i prava jugoslovenskih naroda*, Naučna knjiga, Beograd, 1978, str. 297—300.; 349—366. — ⁴ Enciklopedija Jugoslavije, knj. 3., str. 91—93, Zagreb, 1958. — ⁵ Enciklopedija Jugoslavije, knj. 2, str. 358—361; 398; 421—445, Zagreb, 1956. — ⁶ Opšta enciklopedija, knj. 7, str. 252—261, Zagreb, 1964. — ⁷ Labudović D., *Dr Vukašin Marković (1874—1943), lekar i veterinar*, Veterinarski glasnik Beograd, 1970, XXIV, 9. 727—729.

Danilo LABUDOVIĆ and Dragoljub DIVLJANOVIĆ

Serbian Scientific Society for History of Health Culture, Beograd

THE PARTICIPATION OF VUKAŠIN MARKOVIĆ, M. D. IN THE WARS FOR LIBERATION OF THE YUGOSLAV PEOPLES

The life of Vukašin Marković, M. D., physician and veterinarian, and particularly his participation in the wars for liberation of the Yugoslav peoples, are described in the present paper.

(Rad je Uredništvo primilo 31. II 1983. god.)